

Dvojí pojetí národní identity: Erazim Kohák a Pavel Tigrid

The Dual Concept of National Identity: Erazim Kohák and Pavel Tigrid

Tereza Jenšíková / tereza.jensikova@ujep.cz

Katedra historie, Filozofická fakulta, Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem,

Abstract

The contribution will focus on the philosophical conception of cultural and national identity of Erazim Kohák and journalistic thinking of the history of Pavel Tigrid in 20th century. In both cases, the aim is to find the concept of national identity. Kohák formulated his concept clearly and peculiarly in the book *Hearth and Horizon* (2009), Pavel Tigrid somewhat indefinitely in the book *Pocket Guide of an Intelligent Woman After Her Destiny* (1988). Both authors were political exiles after February 1948. In terms of opposition to the Communist regime, Kohák and Tigrid represent not only prominent figures, but also a sample of diversity, which was characterized by anti-communist exile.

Keywords

idea of state, cultural and national identity, Czech exile, Czechoslovakia, Erazim Kohák, Pavel Tigrid

Úvod

Erazim Kohák a Pavel Tigríd se svými autorskými aktivitami prosazovali zejména v 70. a 80. letech coby kritici a komentátoři soudobých politických poměrů v Československu.

Ačkoliv Koháka dnes profesně, i s ohledem na jeho dlouholetou pedagogickou kariéru a publikační činnost, řadíme spíše mezi filozofy, je třeba chápat také dvě roviny Kohákova života s filozofií a vzájemné prolínání těchto rovin. Kohák projevoval velmi silný zájem o Československo a českou kulturu a mimo to byl přesvědčen, že filozof malého národa si nemůže dovolit únik do odborné specializace, nýbrž že jeho úkolem je přemýšlet o aktuálních problémech doby a případně se i veřejně angažovat.¹ Ve svých názorech zůstal po celá léta konzistentní, o čemž se koneckonců můžeme sami přesvědčit při studiu exilových článků uveřejňovaných v *Proměnách*, *Studiích* a *Svědectví* i novějších textů. V knize *Domov a dálava* vychází z přesvědčení, že slovo „národ“ je stejně nevyzpytatelné a nejednoznačné jako slovo „filozofie“.² Kohák nás důsledně odvoďuje od potřeby definice, výlučného výkladu zdánlivě jednoznačných pojmů a vede k nikdy nekončícímu hledání smyslu, v tomto případě hledání smyslu národní identity, k němuž nás dovede zejména orientace v české historii, ale opět s poukazem na přítomnou nejednoznačnost a omezenost z hlediska dobových výkladů. V otázkách národní existence i smyslu českých dějin Koháka nejvýrazněji formoval myšlenkový odkaz Tomáše Garrigua Masaryka a Jana Patočky. Co se týče jeho politických názorů, po celý život zůstal věrný myšlenkám levicové sociální demokracie. Jeho politickou příslušnost ovšem opět chápeme v širších souvislostech, vždy jí byla nadřazena práce filozofa.

Vedle toho Pavel Tigríd patřil k nejvýznačnějším představitelům českého protikomunistického exilu. Od mládí se zajímal o politiku, kulturu i dějiny. Zkušenost s exilem získal již za druhé světové války. Ta byla poznamenána hlubokou osobní ztrátou, kdy jeho otec zemřel krátce před nástupem do transportu, matka a další příbuzní zahynuli v osvětimských plynových komorách. V průběhu druhé světové války získal ve Velké Británii první novinářské i politické zkušenosti. Hluboký dojem v něm zanechalo britské pojetí demokracie, slučující v sobě zažitý parlamentní systém, politickou i náboženskou snášenlivost a dalekosáhlou svobodu projevu i tisku. Zde přijal i katolickou víru.

Na rozdíl od Koháka soustředil Tigríd své aktivity výrazněji na veřejnou a kritickou prezentaci svých názorů a postojů, nebál se polemik, na kritické útoky bezprostředně a veřejně odpovídal. Jeho texty se staly pojmem, byl nezávislým komentátorem politických poměrů a kritik komunistických praktik. Když po únoru 1948 odešel podruhé do exilu, stal se programovým ředitelem nově zřízeného vysílání Rádia Svobodná Evropa (1950). Poprvé se zde setkal s potížemi, které provázely jeho exilové aktivity i v následujících letech. Někteří vlivní poučitelé exulanti vyčítali Tigrídovi vsťricnost vůči bývalým komunistům a jeho vizi možnosti spolupráce s domovem napříč železnou oponou. Od října 1956 začal Tigríd vydávat kulturně politický čtvrtletník *Svědectví*, který neměl odrážet pouze názory Čechoslováků v exilu, ale i názory čtenářů v Českosloven-

1 Trnka, Jakub: *Filosof Erazim Kohák*. Praha 2020, s. 19.

2 Kohák, Erazim: *Domov a dálava: kulturní totožnost a obecné lidství v českém myšlení*. Praha 2010², s. 35.

sku. I v době normalizace a zejména pro domácí disent představovalo toto periodikum nejdůležitější spojnici se světem.³

Metodologie

Myšlení obou autorů je zkoumáno v období od vzniku první Československé republiky po proces pražského jara. Půl století, ve kterém Češi budovali, ztratili a následně hledali svou identitu. Půl století dynamického vývoje, ve kterém se stát proměňuje ideologicky i ve svých hranicích. Smyslem příspěvku je tedy především zodpovědět otázky ohledně odlišných pohledů v problematice mnohonárodnostního soužití v éře první republiky, v období poválečných změn v českém národním politickém smýšlení, a nakonec i otázky ohledně snah o znovunalezení Mnichovem ztraceného sebevědomí,⁴ na jehož rozklad, potažmo rozklad jeho zbytků měl výrazný dopad i komunistický režim v Československu, to vše viděno zornými úhly novináře Pavla Tigrída a filozofa Erazima Koháka. Důvod, proč byla zvolena právě tato témata, je prostý. Oba autoři je vnímají jako klíčové body, dějinné milníky, které měly vliv na změny v českém politickém i veřejném myšlení.

Přestože předkládaný text vychází primárně ze studia dvou děl – *Domov a dálava a Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu*⁵ – řadu myšlenek bylo třeba ujasnit studiem článků otištěných především v periodiku *Svědectví* a studiem textů současného výzkumu. V případě Tigrídova pojetí českých dějin jde spíše o zlomkovité zmínky, avšak článek, který by se zabýval konceptem národní identity v jeho díle, nemáme. Dále jde o díla, která se tématu okrajově dotýkají. Tj. *Mnichovský komplex* od historika Jana Tesaře, kratší studie Petra Placáka *Tigrídovo S(svědectví) a Právo na dějiny* a biografická kniha Pavla Kosatíka *Tigríd, poprvé*.⁶ U Erazima Koháka je situace o něco příznivější. Od září 2020 je dostupné dílo Jakuba Trnky *Filosof Erazim Kohák*. Téma národa a národní identity Trnka zakomponoval do sedmé kapitoly *Myšlení národa*.

- 3 Kocian, Jiří: E-mailová komunikace ze dne: 10. 3. 2020. Archiv autora. Srov. Kosatík, Pavel: *Tigríd, poprvé*. Průvodce osudem inteligentního muže ve dvacátém století. Praha 2013; Hanáková, Jitka a kol.: *Pavel Tigríd*. Svědek dvacátého století. Praha 2018; *Přikládáme sekeru ke kořenům lži*. Edd. P. Blažek – R. Schovánek. Příbram 2015; Kotyk, Petr: *Pavel Tigríd. Mně se nestýskalo: rozhovor Petra Kotyky*. Praha 2010.
- 4 Pojem mnohonárodnostního soužití zde chápeme v souvislosti s dědictvím po Rakousko-Uherské monarchii, kdy se vznikem Československa bylo pod společnou hranicí sjednoceno sedm etnicky různorodých skupin dlouhodobě tuto oblast obývajících. Konkrétně šlo o tyto skupiny: česká, německá, slovenská, maďarská, rusínská, židovská, polská. Vystává další, neméně důležitá otázka: Jak porozumět „ztracenému sebevědomí“? Jde o jeden z těch nesnadných pojmů, které nelze jednoznačně definovat. Ne každý národ přívlastku „ztráta národního sebevědomí“ rozumí, protože vychází z vlastního sebeporozumění zažitého traumatu. Bohemista Igor Němec na tento problém upozorňuje a píše, že to trefně vystihl Jan Patočka: „Po národním charakteru se obyčejně ptají národy, které mají nějaké trauma. Francouze to ani nenapadne, dokonce ani Němce ne.“ Promyšlejte tedy „ztracené sebevědomí“ jednoduše, v souvislosti se ztrátou státní suverenity. Takovým traumatem byla pro Českoslováky především ztráta garantovaného území a porušení spojeneckých smluv. Obecně se dočítáme, že ve společnosti se často po „Mnichovu“ dostavovaly pocity poraženectví a kapitulantství. Němec, Igor: *Historie mateřského jazyka a národní sebevědomí*. Slovo a slovesnost 3, 1990, s. 177.
- 5 Tigríd, Pavel: *Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu*, Praha 1990².
- 6 Placák, Petr: *Necháme to koňovi. Tigrídovo S(svědectví) a Právo na dějiny*. In: Hanáková, Jitka a kol.: *Pavel Tigríd*, s. 32–37; Kosatík, P.: *Tigríd, poprvé*.

Za metodu výzkumu byla zvolena analýza obsahu a následná komparace děl výrazných osobností pouťorového exilu i postkomunistické domácí scény. Základním a zároveň společným kritériem pojmů národ a národní identita se oběma autorům stává demokracie. Novodobá národní identita, ztvárněná Masarykem, se formuje spolu se vznikem demokratického státu. Demokracie jako její hlavní prvek má být inkarnací všeho lidského usilování do institucí společenského života, v nichž se realizuje humanitní idea jako svobodná odpovědnost jedince vůči sobě i vůči společnosti.⁷

Úvahy o demokracii byly hlavním námětem Tigrídovy celoživotní tvorby, přesto za nejučenější dílo můžeme považovat právě *Kapesního průvodce*, ve kterém autor postihuje nejdlejší úsek československých dějin.⁸ Dle Koháka píše Tigríd tento text v době, kdy se otázka smyslu české národní identity a smyslu českých dějin jeví jako palčivý problém, a to nejen v exilu, ale i v prostředí domácího disentu.⁹ Pavel Kosatík jeho pokus vyložit československé dějiny prostě a duchaplně hodnotí jako zdařilý a dodává, že byl prvním českým autorem, který si podobný záměr vytyčil a úspěšně jej dokončil.¹⁰ Článek *Necháme to koňovi*¹¹ je mu základním stavebním kamenem jedné z kapitol, kde rozvíjí rozdíl mezi vlastní generací a generací, která koncem 80. let dospívá.¹² Žánrově nevyhraněná úvaha, poskládaná z nejdůležitějších momentů ve své době zamlčovaných československých dějin, se může jevit jako zpověď exulanta bez špetky naděje na změnu, bez víry v český národ a jeho houževnatost, jak se např. může zdát ze závěrečné autorovy úvahy, kterou šifruje do vypravěčova děsivého snu o Masarykovi a lhotejných cestujících autobusu, odehrávající se kdesi na prašné cestě: „*pojízdíme v tom rozštělovaném dopravním prostředku našeho soudobého osudu bez protestu, bez vlastní vůle, zamračeně a nedůvěřivě.*“¹³ Nejde zde ale

7 Komárková, Božena: „Česká otázka“ – *tehdy a dnes*. Svědectví 76, 1985, s. 793.

8 Pavel Tigríd má vedle své bohaté publicistické činnosti na svém kontě i řadu knižních titulů. Jiří Kovtun jeho knihy nazval signálními body, označujícími nejdůležitější etapy vývoje časopisu *Svědectví*, kde se opakují nejčastější politický motiv – motiv nezdaru, tří československých porážek – z roku 1938, 1948 a z roku 1968, kdy šlo vždy o tři variace na stejné téma. Přepadení, při němž ten, kdo byl přepaden, měl na své straně řadu nepraktických mravních výhod, kdežto útočník měl jednu rozhodující praktickou výhodu: tolik síly, že mohl vyhrát. I navzdory řečenému, Tigrídova první kniha *Ozbrojený mír* měla vyjít již v roce 1948. Vzhledem k událostem v tehdejším Československu však nakonec nevyšla. Šlo o sbírku komentářů související s druhou světovou válkou, které se týkaly Československa. V knize *Le Printemps de Prague* Tigríd líčí historii pražského jara. Opět se vrací k roku 1948 v eseji *The Prague Coup of 1948: The elegant takeover (Pražský puč z roku 1948: Elegantní převzetí moci)*. Materiálem k úvaze o mezinárodních souvislostech československé tragédie, o národním osudu a o národních vlastnostech podpírá knihu *Nezadržitelný pád Alexandra Dubčeka* (1969). Dvě knihy v jedné představuje *Marx na Hradčanech* (1960). Zde píše o historii komunistické strany v Československu. Zároveň kniha zahrnuje jakési exulantovo osobní vyznání o světě, o domově, o sobě. V roce 1968 (1974 vyšlo doplněné vydání) vychází politicko-historický esej *Politická emigrace v atomovém věku*. Dále *Amere révolution (Hořká revoluce)* z roku 1977. *Dnešek je Váš, zítřek je náš* (1982) o dělnických revoltách. Tigríd byl literárně činný i po Sametové revoluci. Šlo však spíše o statě, komentáře pro Radiožurnál a novinové glosy v knihách *Jak to šlo* (1993) a *Glosy o české politice* (2000). Kovtun, Jiří: *Politický spisovatel Pavel Tigríd*. In: Svědectví Pavla Tigrída. Ed. J. Lederer. Mnichov 1982, s. 21–23. Kosatík, P.: *Tigríd, poprvé*, s. 324.

9 Kohák, E.: *Domov a dálava*, s. 16.

10 Kosatík, Pavel: *Tigríd, poprvé*, s. 285–286.

11 Tigríd, P.: Svědectví 76, 1985, s. 771–774.

12 Tigríd, P.: *Kapesní průvodce*, s. 66–70.

13 Tamtéž, s. 291.

o soud jací jsme, ale o starost jací bychom mohli být. Tigrída nejvíce zneklidňuje naše případná lhotejnost. V knize mu jde především o to, aby poukázal na nejdůležitější momenty dějin, které bychom si měli připomínat, a nikoliv zapomínat. Tyto události se snaží čtenáři podat čtivou formou tak, aby zaujal i dychtivou a zároveň apolitickou mladou generaci, kterou se snažil oslovit rovněž Kohák, ale o 20 let později. To, co zde Tigríd zkrátka chce, je, aby si čtenář udělal vlastní představu o tom, kdo jsme a kam směřujeme, a by si uvědomil, že naše budoucnost, naše demokracie je pouze v našich rukou. To je možná i důvod, proč se po celou dobu v knize vyhýbá generalizujícím soudům, zda jsme lepší či horší než ten či onen národ. Jako by nás po celou dobu četby mělo provázet memento, že události, které máme potřebu si idealizovat, mají i své stinné stránky a dlouhodobý vývoj a zároveň naše osobní negativní soudy nelze jednoduše vyřknout, aniž bychom se předtím dějinami hlouběji zaobírali.

Názvem článku *Necháme to koňovi* nešlo Tigrídovi o skepsi ohledně možnosti poznání či poznávání dějin, ale byla to jeho distance od snahy přičítat ex post dějinám nějaké zdůvodnění, píše Petr Placák.¹⁴ K dějinám Tigríd přistupuje „*k takovým jaké jsou*“, v tom smyslu, že jde o děje a osudy, které tvoří bytosti z masa a kostí, a všechno, co je navíc (na prvním místě marxismus), jsou jen strašidla.¹⁵ Podle Placáka tedy Tigríd není jen proti oficiální ideologii, ale je proti jakékoliv ideologii či mytizaci. A píše, že vědomí vlastní omezenosti a hranic je základem Tigrídova realistického, strážlivého přístupu k člověku a „jeho“ dějinám, ke světu, k národu, k lidem..., který osvobozuje.¹⁶ Do diskuze by jistě mohl polemicky zasáhnout i Jan Tesař s knihou *Mnichovský komplex*, v níž je autor *Kapesního průvodce* chápán jako narátor mnichovského mýtu ve verzi emigrační.¹⁷ Tesař vnímá poměr k prezidentu Benešovi, k tehdejší vládě a její kapitulaci jako Tigrídův samoučelný nástroj politiky vyvozující ideje z idejí a vlivů. Vedle toho recenzentka *Kapesního průvodce*, česká publicistka a bývalá disidentka Petruška Šustrová, hodnotí Tigrídův poměr k Edvardu Benešovi o mnoho přátelštěji, zkrátka že Tigríd není sentimentální Benešův příznivec.¹⁸ Kosatík zůstává na pochybách, zda obecně kladné recenze, které začaly vycházet koncem 80. let ve *Svědectví*, nebyly jen dokladem Tigrídova stárnutí a dodává, že něco takového Tigríd do té doby nedělal.¹⁹ Cílem zde ale není glorifikovat Tigrída a vytvářet postuláty k dogmatické četbě *Kapesního průvodce*, nebo jeho dílo jakkoliv znehodnocovat. Ostatně, každý čtenář si udělá vlastní úsudek. Dnes už jde o více než 30 let starý text, který reaguje na ožehavý problém své doby doplněním chybějících kapitol z československých dějin. Z dnešního pohledu se *Kapesní průvodce* jeví spíše jako středoškolský výklad zanikající v moři historiografie nového milénia, přesto zůstává

14 Placák, P.: *Necháme to koňovi*, s. 36.

15 Tamtéž.

16 Tamtéž.

17 Tesař, Jan: *Mnichovský komplex. Jeho příčiny a důsledky*. Praha 2014², s. 17–18. Pro mnohé je kniha *Mnichovský komplex* kontroverzní záležitostí. Poprvé vyšla v roce 2000, ale Tesař ji sepsal již koncem 80. let. Zahrnují ji jako pramen k odlišnému pohledu na „Mnichov“ i osobnost Pavla Tigrída, jež jde mimo hlavní proud historiografie.

18 Šustrová, Petruška: *Svědectví*, 87, 1989, s. 696.

19 Kosatík, P.: *Tigríd, poprvé*, s. 286.

svým výkladem společensko-politického dění i cenným zdrojem k promyšlení národa a národní identity optikou Pavla Tigrída.²⁰

Pro Koháka představovaly úvahy o národě a národní identitě jeden z hlavních akademických, a především životních námětů v jeho jinak bohaté publikační tvorbě.²¹ Dle Jakuba Trnky šlo v podstatě o autentický pokus vyrovnání se se svou vlastní kulturní totožností. Tyto úvahy byly pokusem porozumět smyslu svého vlastního života.²² Velmi zkráceně, dle Koháka je podstatou národa určitá myšlenka, skrze níž dané společenství rozumí samo sobě.²³ Trnka dodává, že se Kohák zároveň rozhodně distancoval od veškerých debat o tzv. „národní povaze“,²⁴ jímž se mimochodem Pavel Tigríd neubráníl, a to jak v *Kapesním průvodci*, tak ani ve *Svědectví*.²⁵ Kohák se domníval, že představa „národní povahy“ je nebezpečná iluze, protože z jedinců snímá odpovědnost za jejich chování a je užívána jako omluva pro kdejakou špatnost.²⁶ Výrazněji se otázkou národa a národní identity začal zabývat již v 70. letech, přesto si uvědomoval, že téma může nahlédnout teprve s jistým odstupem. To byl také jeden z důvodů, proč kniha *Domov a dálava* vyšla 20 let po sametové revoluci, kdy otázka československých dějin nepředstavovala aktuální a ožehavé téma jako v někdejší diskusi, kterou rozpoutal dokument Charty 77 *Právo na dějiny*.²⁷ Dokument, na který Tigríd spolu s řadou dalších současníků reagoval.

Kohák v knize *Domov a dálava* připomíná, že naše kritické tázání po vlastním smyslu, tolik důležité pro kulturní a národní život, se ze společnosti začíná vytrácet v době normalizace. Kohákovy úvahy o kulturní a národní totožnosti v novém miléniu nejsou pouze reakcí na soudobou situaci, ale jsou reakcí na problém, který se vyvíjel téměř 40 let. Významnou roli zde sehrává právě doba mezi pražským jarem a sametovou revolucí,

20 Otázkou československých dějin, české (československé) národní identity a povahou Čechů se často zabýval, zejména na stránkách časopisu *Svědectví*. Srov.: Tigríd, Pavel: *Československo a jeho lid*. Svědectví 13, 1961; *Jací jsme, když je zle*, Svědectví 46, 1973.

21 Ve svém myšlení se zabýval mnoha různými tématy, mj. etikou, fenomenologií nebo ekologickými náměty. Jmenujme alespoň nejzásadnější Kohákovy tituly: *Idea and Experience: Edmund Husserl's Project of Phenomenology in Ideas I* (1978); *The Embers and the Stars: Philosophical Inquiry into the Moral Sense of Natur* (1984); *Pražské přednášky: život v pravdě a (post)moderní skeptice* (1990); *Člověk, dobro a zlo* (1993); *Zelená svatozář: Přednášky z ekologické etiky* (1998). Též přispíval do řady periodik: *Harpers, Idealistic Studies, Review of Metaphysics*, ale pravidelně psal i do exilových časopisů: vedle *Svědectví* Pavla Tigrída to byly *Listy Jiřího Pelikána*, *Proměny Karla Hrubého* nebo římské *Studie* Karla Skalického. Byl členem redakční rady časopisu *Dissent* (od 1969). Blíže Redakce (Red.): *Hledání české filosofie. K filosofickému životopisu Erazima Koháka*. Filosofický časopis (FČ), 3, 2013, s. 389; Gabriel, Jiří a kol.: *Slovník českých filosofů*. Brno 1998, s. 270–273; Šantora, Roman – Zajíc, Jiří: *Erazim Kohák, Poutník po hvězdách. Rozhovory*. Praha 2001; Hermann, Tomáš – Trnka, Jakub: *Erazim Kohák: Prožití posvátnosti života*. In: *Homines Scientiarum I.*, Třicet příběhů české vědy a filosofie. Edd. D. Grygarová a kol. Praha 2015.

22 Trnka, J.: *Filosof Erazim Kohák*, s. 196.

23 Tamtéž, s. 197.

24 Tamtéž, s. 197–198.

25 Tigríd, Pavel: *Jací jsme, když je zle*. Svědectví 46, 1973, s. 303–320; Týž: *Československo a jeho lid*. Svědectví 13, 1961, s. 58.

26 Trnka, J.: *Filosof Erazim Kohák*, s. 198.

27 Přestože je Kohák ke svému exilovému dílu o národní identitě veskrze kritický (ale jde spíše okolnosti, za jakých autor píše), Jakub Trnka se domnívá, že Kohák zůstává obecně ve své práci po léta konzistentní, jen s patrnou proměnou vlastní terminologie. Trnka, J.: *Filosof Erazim Kohák*, s. 26–27.

tedy doba normalizace a počínajícího konzumerismu, kdy se ze společnosti začíná vytrácet otázka hlubšího smyslu národní identity. Dodejme, že i pro Tigrída je toto období klíčové.

Tedy byl dle Koháka z moci režimu důsledně odstraňován „*člověk myšlenky a slova*“, typický prvek české společnosti, se kterým se vytrácí i naše vlastní podstata češství. Je to podstata člověka specifické národní filozofie, člověka lidového původu se silným sociálním cítěním, nesoucího s sebou dědictví mistra Jana Husa, Petra Chelčického i Jana Amose Komenského, člověka bohatě formovaného Masarykovým pojetím státu, zkrátka člověka, jehož charakteristickým prvkem je jeho humanistické zaměření. Toto mravní vykořenění nastolené právě normalizací bylo dle Koháka dovršeno v období Klausových vlád, které představovaly novou ideologii založenou na důsledné ekonomizaci života.²⁸

Zatímco Kohák poukazuje nekriticky na kořeny národního charakteru a vyzdvihuje naši humanitu, které dal Masaryk jasnější formu, Tigríd se pouští do polemik o národní povaze. Ta je pro něj spíše exhibicí malosti, jak mu ukazují neslavné dějiny Československa. I Tigríd vidí kořeny našeho národního charakteru dávno před vznikem samostatného státu. V *Kapesním průvodci* jim ovšem nevěnuje tak výraznou pozornost jako Kohák v knize *Domov a dálava*. Když však nahlédneme do Tigrídova článku *Smysl Mnichova*, dočítáme se, že „*český humanismus, tato velká mravně-politická síla v novodobých dějinách českých, je nejkrásnějším a nejlepším plodem české nevybojnosti*“.²⁹ Nevybojnosti, která v sobě nese tři set letou tradici záchovy národní svěbytnosti, jazyka, národního povědomí. Pro Tigrída to jsou úkoly povahy defenzivní, nesoucí s sebou celou řadu různých kompromisů, které se později odrazily v novodobé politice Československa.³⁰ Ještě dodejme, že z Tigrídovy strany nejde o kritiku humanismu, ale spíš o snahu pochopit národní rysy. Zároveň svými celoživotními lidskoprávními postoji odkazoval na schopnost tuto ideu aktivně žít nejen politicky.

Ale zatímco o generaci staršího Pavla Tigrída můžeme označit především za masarykovce či slovy Jiřího Kovtuna za pokrokového tradicionalistu,³¹ je nutné chápat Erazima Koháka především jako teoretického znalce Masaryka a Masarykovy filozofie, a tak přistupovat i k jejich literární tvorbě. S ohledem na osobní zkušenost prožitého mládí obou autorů v této době a vštěpený hodnotový systém můžeme možná s trochou nadsázky a metaforicky nazvat obraz první republiky jako „Ideu šťastného domova“. Stejně tak Ideji šťastného domova může porozumět z obecného hlediska, v porovnání s bezútešným

28 Kohák, E.: *Domov a dálava*, s. 28.

29 Tigríd, Pavel: *Smysl Mnichova*. Svědectví 56, 1978, s. 561.

30 *Tamtéž*.

31 Co myslí Jiří Kovtun oním pojmem pokrokový tradicionalista? Pro Pavla Tigrída první Československá republika a republika těsně poválečná nejsou receptem, jak strukturálně zorganizovat stát, jak zaranžovat jeho stranické spektrum, ale je to inspirační zřídlo, které ukazuje, jaké mravy by se měly zachovávat ve vztazích mezi občany a státem. A parafrázuje Tigrída: *Nejsme vydědění, jsme děti, které přišly na svět s dědictvím, ale vyrostli jsme, dospěli jsme a nemůžeme z dědictví pouze žít až do jeho vyčerpání, musíme dědictví aktivně rozvíjet*. To je dle Kovtuna jeden z prvních důležitých rysů jeho politické publicisty. Pavla Tigrída označuje za „pokrokového tradicionalistu“, protože vidí, že česká demokratická tradice je životodárná, ale také se musí realizovat podle nových zkušeností, dobrých i zlých, kterých jsme nabyli v posledních desetiletích. Kovtun, J.: *Politický spisovatel*, s. 20–21.

obdobím, kterým republika procházela od roku 1938. Proto lze úvahy o tvorbě, ztrátě a hledání nové národní identity chápat z jistého úhlu jako hledání ztraceného domova. Slovy Erazima Koháka se Šťastný domov může jevit také jako otevřené společenství sdílených hodnot, které poskytuje chráněný prostor pro dialektiku svobody a solidarity.³²

Problémy mladého Československa (1918–1945)

Se vznikem samostatného státu v roce 1918 vstoupili Češi do nového období vlastního sebeporozumění a chopili se nabízené možnosti. Vyvstala nová otázka: jak vytvořit povědomí národní identity nebo ideu státu v zemi tak etnicky různorodé, zeměpisně problematické, bez společných dějin, jazyka či poslání jako mělo být Československo?

Dle Koháka stáli Češi na prahu nezávislosti bez jasně představy o svém novém státě.³³ Směr určil Masaryk, který smělí faktů, metafor a mýtů v ideálu svobody a humanity určoval národní identitu Čechů.³⁴ Masaryk se v předválečných letech považoval za českého vlastence a zároveň za rakouského občana. Sdílel přesvědčení svých politických soupeřů, že Rakousko je třeba proměnit, ale podržet. Události vlivem války dostávaly nový rozměr a Masaryk tušil, jaký by byl osud Čechů po jejím konci. Vítězství Rakouska by znamenalo tvrdou hegemonii generálního štábu. V případě prohry by se odtrhlo Maďarsko, polské a italské oblasti by se spojily se sousedními státy, rakouští Němci by svrhli monarchii a bez Rakouska by zbylo jen velké Německo s českou menšinou.³⁵

Když Češi a Slováci vlivem usilovné práce zahraničního odboje s Masarykem v čele získali možnost založit a budovat vlastní stát, začala se pozvolně ukazovat problematičnost mnohonárodnostního soužití. Nebyl to pouze stát Čechů, ale stát všech národností tak, jak jej deklarovala hlava šestá československé ústavy z roku 1920. A právě Češi, nejpočetnější etnikum s výraznou hegemonií ve státě, tento fakt nejvíce opomíjeli. I když mnohdy nevědomě. Tento skrytý problém se naplno ukázal později, koncem 30. let. Tehdy diplomacie hitlerovského Německa, která hledala slabiny Československa, využila vnitřní nestability státu k odtržení oblastí hustě osídlených německým etnikem. Československo vstoupilo koncem roku 1938 do nejistého období. Oba sledovaní autoři jej chápou jako dobou národního nihilismu, který se postupně proměnil v úsilí o znovunalezení ztracené identity. Všeobecná zkušenost české společnosti se selháním západních spojenců spolu s válečným a poválečným vývojem dávala tušit novou politickou orientaci a s tím i nový pramen vlastního sebeporozumění. Jestliže tímto novým zřídlem měla být komunistická ideologie, naděje se brzy ukázaly liché. Politický teror 50. let v Československu spíše utlumil činnorodé úsilí o obrodu vlastní identity a částečně vytlačil opoziční složky do exilu. Teprve 60. léta a konkrétně proces pražského jara ukázaly, že touha po vlastním sebeporozumění, po kulturním a svobodném životě v Československu nezanikla.

32 Kohák, E.: *Domov a dálava*, s. 350.

33 Tamtéž, s. 195.

34 Tamtéž, s. 185.

35 Tamtéž, s. 196.

Problém mnohonárodnostního soužití v Československu

V době svého vzniku představovalo Československo výdobytek zcela nového řádu ve střední Evropě. Češi se zdáli být se svým idealismem v době, kdy v Německu a Rakousku frontová linie roztránila optimismus devatenáctého století, naivními snílky z jiného světa. Kohák to nazývá dlouhým devatenáctým stoletím, které pro Čechy končí až Mnichovskou dohodou v roce 1938. Československo vstoupilo do života s dvěma nesourodými představami o své identitě. „*Jednou z nich byl idealistický sen o humanistické demokracii. Druhou představovala národní hrdost či pýcha, která se oháněla poněkud zkrleslou představou husitského dědictví.*“³⁶

Kohák věnoval Masarykovi nemalou pozornost ve své knize.³⁷ Nešlo však o nové téma, již v roce 1975 píše: „*Masaryk totiž dal našemu národu základní filosofické pojetí naší novodobé totožnosti. Ideálem humanity přetvořil naši národnost z etnické náhody na etický ideál. Bez ohledu na souhlas či nesouhlas s programem a politikou první republiky se rámcový smysl naší novodobé národní totožnosti kryje s Masarykovým pojetím humanitního ideálu, i když třeba osobně Masaryka neznáme nebo s ním z náboženských, politických či filosofických důvodů nesouhlasíme.*“³⁸ Kohák si Masaryka vážil především pro jasné propojení myšlenky státnosti s myšlenkou humanity.³⁹ Co je ale oním Masarykovým „ideálem humanitním“? Stručně jej lze chápat jako ideál lidské svobody, vzájemné úcty a rozumné spolupráce.⁴⁰

Masaryk představovala pro Koháka základní stavební kámen novodobé kulturní a národní identity, přesto jej v knize *Domov a dálava* podrobuje kritice. Základem této kritiky je především nevyvážený vztah k německým spoluobčanům. Prezidentovi stoupenci neustále přehlíželi dvě skutečnosti – český nacionalismus a mnohonárodnostní občanstvo. Byť byla myšlenka mnohonárodnostního Československa jako morálního státu ušlechtilá, v jeho základu stáli převážně Češi, kteří Masaryka po skončení války nevíтали jako humanistického filozofa, ale jako revolučního vojevůdce s legiemi v zádech, který jim vydobyl svobodu a vlastní stát.⁴¹

Češi své německé spoluobčany většinou nevnímali ani jako menšinu, ale ještě méně – jako nedávné utlačovatele. Nečeské občany bylo přitom možné urazit už jen neustálým českým rozlišováním mezi státotvorným a menšinovým státem. Oblast Slovenska a Podkarpatské Rusi pro Čechy spíše představovala zaostalé kolonie. O tom, že Němci nejsou vetřelci, ale naopak tvoří zhruba jednu třetinu tradičního osídlení, píše Emanuel Rádl v knize *Válka Čechů s Němci* (1928).⁴² I Kohák připomíná Rádlovy myšlenky, které upadly v zapomnění. Technicky vzato byla republika spíše česko-německá než česko-slovenská. Rádl upozorňoval na vnitřní problém mladé republiky, kterým byl Masarykův demokratický humanismus,

36 Tamtéž, s. 202.

37 Tamtéž, s. 151–227.

38 Kohák, Erazim: *Tři téze o Masarykovi*. Svědectví 50, 1975, s. 228.

39 Týž: *Tribuna Svědectví*. Svědectví 53, 1977, s. 151.

40 Týž: *Tři téze o Masarykovi*. Svědectví 50, 1975, s. 234.

41 Týž: *Domov a dálava*, s. 212.

42 Rádl, Emanuel: *Válka Čechů s Němci*. Praha 1993², s. 210.

ale prolnutý lidovým nacionalismem. Dle Rádlovy kritiky nemůže být stát výrazem národní identity určité skupiny jedinců, ale potřebuje představovat obecně lidský morální závazek, a tak náležet všem rovnoměrně bez ohledu na národnost. Ke kritice mladého Československa přitom užil předválečných myšlenek samotného Masaryka.⁴³ Stejně jako Emanuel Rádl vidí i Kohák tento problém rozpolcenosti mezi Masarykovým ideálem a skutečností českého nacionalismu.⁴⁴

Stejně jako Kohák i Tigríd si Masaryka vážil. Zejména pro jeho přímočaré postoje, které zastával dávno před vznikem republiky. V té době byl Masaryk ještě pedagogem, ale přesto již tehdy výraznou osobností, např. když vystoupil ve sporu o pravost Rukopisů.⁴⁵ Masarykova demytizace českých dějin a národních hrdinů nebyla pro Tigrída tím jediným.⁴⁶ Byl to též tehdejší pokus zvýšit laťku české „polovičaté“ politiky a v neposlední řadě i pevný charakter: „*Na svou dobu to byl velký muž, nezatížený předsudky, noblesní ve vystupování, schopný přiznat mýlku.*“⁴⁷

Tigríd si byl vědom nedostatku, který provázal vznik a trvání první republiky. Byla to ambivalence Masarykovy filozofie českých dějin, ve které nebyl dostatek času přenést národní identitu z oblasti jazyka a národní kultury do demokratického státu a jeho ústavy. Filozofie českých dějin byla pokusem o orientaci k nadnárodní pravdě a k praktickým „morálním“ přítomným úkolům, na druhé straně tradiční český nacionalismus vybavila falešným pocitem morální převahy a historické legitimacy.⁴⁸

Problém mnohonárodnostního soužití přesto chápal v širším kontextu jako jeden ze tří elementů, které vedly k rozpadu republiky v roce 1938. A jaké byly dva zbývající elementy? Prvek zahraničně politický a sociální.⁴⁹ S postupnou radikalizací menšin v souvislosti s nástupem fašismu v Německu problém národnostní nabýval na významu.

Z kulturního hlediska chápal etnické soužití v mladé republice neproblematicky: „*Němci představovali příliš početné, vlivné a historicky dávno zmapované etnické společenství, než aby jim nepřináležela rovnoprávnost: ale koneckonců měli svá německá města, školy, univerzitu, dvě techniky, divadla, tisk, své strany, své poslance, občas své ministry (vynikající), svá nakladatelství, všude v německých územích, ale také v pražských kavárnách se švitořilo po německu (včetně německy mluvících Židů), občas se to šovinisticky popíchlo, ale tím to taky skončilo.*“⁵⁰ Ovšem připouštěl i výraznou českou hegemonii. Tím, že Češi opomíjeli potřeby českých Němců, např. úřední jazyk či regionální samosprávu, si zakládali na nevratný problém. „*Němců v Československu bylo o milion tři sta tisíc víc než Slováků. Přesto se jim nedostalo stejných práv jako Slovákům – nebyli přece Slované! Nepřihlédlo se dost k tomu, že žili v českých zemích celá staletí, že byli vždy osobitou, i když rozpornou složkou v celém společenství, že polovina*

43 Kohák, E.: *Domov a dálava*, s. 207–213.

44 Tamtéž, s. 207–213.

45 Rukopisy královédvorský a zelenohorský.

46 Tigríd, P.: *Kapesní průvodce*, s. 253.

47 Tamtéž, s. 256.

48 Tamtéž (Cituje Bedřicha Loewensteina).

49 Tamtéž, s. 280.

50 Tamtéž, s. 277–278.

průmyslu v českých zemích byla dílem Němců, že to byli oni, kdo významně přispěl ke kulturnímu rozvoji všech.⁵¹ Nakonec konstatuje, že historie první republiky spíše prokazuje, že občané, rozdělení do sedmi vzájemně se potírajících národností, stát spíše bořili, než buďovali, na čemž měly nemalý podíl i politické strany. Fragmentace stranického systému a neschopnost dohody dle Tigrída nahloďovala demokratické procesy již ve 20. letech.⁵² Domníval se, že multinárodní společenství potřebovalo ke své konsolidaci především čas a klidnější mezinárodní poměry.⁵³

Závěrem shrňme, že Kohák i Tigríd vyťkají Masarykovi tentýž problém. Je jím dvojití tvář jeho koncepce: na straně jedné humanitní (nadanárodní) ideál a na straně druhé přizívování českého nacionalismu. Ačkoliv se u Koháka národnostní problém může jevit jako zásadní, i on připouštěl již v 70. letech jiné problémy, podobně jako Tigríd. Vedle nevyřešené otázky sociální a národnostní viděl problém izolace od ostatních malých států a problematičnost obranného systému, který byl podmíněn zárukou oslabeného Německa. Mezinárodní poměry, především německá expanze, nedávaly republice na výběr. To vnímal jako základní důvod rozpadu.⁵⁴

Mobilizace, a co dál?

Není záměrem předkládané práce vypočítat veškeré příčiny, které vedly k všeobecné mobilizaci vyhlášené dne 23. září 1938 a k následnému podepsání mnichovské dohody (30. září), jejímž nejdůležitějším výsledkem byla okupace českého pohraničí.⁵⁵ Řekněme jen tolik, že důsledky „Mnichova“ zpochybnily a rozkolísaly rozhodující atributy státní suverenity.⁵⁶ Oba autoři se shodují, že národní identita v této atmosféře výrazně utrpěla. Ve dvojití reminiscenci se však role otáčí. Dle Koháka znamenal závěr roku 1938 konec historického optimismu, na kterém Masaryk založil svůj pokus o ušlechtilé humanistické pojetí české identity.⁵⁷ Klade si otázku, proč armáda uposlechla rozkazu prezidenta Beneše, proč se nevbouřila a nebojovala i navzdory kapitulaci. Kohák poukazuje na obecné národní selhání, kdy vinu i odpovědnost národ přenesl na Benešova bedra. Naproti tomu Tigríd je názoru, že „lid osvědčil za Mnichova větší morální, občanský a snad i politický cit pro to, co se dělo a co se má dělat, než ti, kteří si osobovali právo ho vést“.⁵⁸ Dny mobilizace pro něj představovaly jeden z nejsilnějších momentů morálního vzruchu národa: „Národní život, občanská morálka byly na nebyvalé výši, po roce 1938 již nikdy nedosažené.“⁵⁹ Ale

51 Tamtéž, s. 280.

52 Tamtéž, s. 286.

53 Tamtéž, s. 86.

54 Kohák, E.: Svědectví 43, 1972, s. 547.

55 Kárník, Zdeněk: *České země v éře první republiky*. Díl. III. O přežití a o život (1936–1938). Praha 2003, s. 622.

56 Gebhart, Jan – Kuklík, Jan: *Velké dějiny země Koruny české XVa*. Praha 2006, s. 34. K poslednímu týdnu první republiky blíže: Kárník, Z.: *České země*, s. 602–629.

57 Kohák, E.: *Domov a dálava*, s. 229.

58 Tigríd, P.: *Kapesní průvodce*, s. 86.

59 Tamtéž.

rozhodnutí o budoucím morálním profilu českého národa bylo vloženo do rukou slabého prezidenta Beneše.⁶⁰ Zatímco se Kohák Beneše zastává, Tigrid činí opak. Ale není to poprvé, kdy Tigrid připisuje vinu vládnoucím složkám. Koneckonců v závěru knihy shrnuje: „*Možná, že spíše než o české nebojovnosti by se mělo mluvit o nedostatku odvahy českých politických vůdců.*“⁶¹ Ze strany Jana Tesaře je Tigridovi vytýkáno výše zmíněné stanovisko, že „...*lid osvědčil...větší morální, občanský a snad i politický cit pro to, co se dělo a co se má dělat, než ti, kteří si osobovali právo ho vést.*“⁶² Tesař to považuje za jeden z mýtů, které si emigrace o „Mnichovu“ vytvořila.⁶³ Autor Mnichovského komplexu se tak staví do opozice vůči Tigridovi a upozorňuje, že jde o „*tragiku české banality*“, když Tigrid neváhá zesměšňovat Beneše, zatímco „*lid*“ si přisvojuje dlouholetou systematickou práci celých sociálních skupin, ze kterých si tvoří své vlastní alibi.⁶⁴

Ani Kohák zde nevidí větší pozitiva. Češi nadšení a odhodlaní bojovat představovali v době záříjové mobilizace nanejvýš polovinu obyvatel tehdejšího Československa. Situace na Slovensku byla zcela jiná, česká politika odradila velkou část Slováků. Pro maďarskou populaci mezinárodní potíže Československa znamenaly příležitost k odtrhnutí se. Podkarpatská Rus řešila vlastní problémy. A největší Německá menšina, „*snad třetina obyvatel českých zemí, se netajila nenávisť k Československu. Polovina občanů byla připravena republiku věrně bránit, ale nejméně třetina byla stejně rozhodnuta ji zničit – a rozhodující opevněné pohraniční hory byly osídlené převážně Němci.*“⁶⁵ Nutno podotknout, že Kohák zde ve svém tvrzení nezohledňuje prvek občanství a otázku „Kdo chtěl ve skutečnosti bojovat napříč menšinami?“ vůbec nenastoluje.

Pavel Tigrid vedle nelichotivých poznámek na adresu politické garnitury přidává pozitivní komentář na adresu občanů. „*Češi, Moravani, část Slováků, pozoruhodný počet československých Němců (narukovalo 91% záložníků německé národnosti) a ovšem i českoslovenští Židé, kteří mluvili německy, všichni se v této krizi osvědčili na jedničku. Lhostejno, zda se hlásili k levici nebo pravici, ke komunistům nebo agrárářům. Osvědčili se jako občané republiky, kterou pokládali za svou, kterou si dvě krátké desítky let budovali, udrželi její demokratický systém, vytvořili nemalé hmotné i kulturní hodnoty a koneckonců multinárodní společenství. Vcelku lze říct, že odhodlání k vojenské obraně země bylo obecné v těch společenských vrstvách, které k československému státu měly kladný poměr.*“⁶⁶ Projevy vlastenectví se nesly napříč celou společností. Občané očekávali vojenskou obranu Československa, které se jim, dle Tigrida, nakonec nedostalo.

A jak popisuje Pavel Tigrid údobí druhé republiky, s níž vstoupili Češi do několikaleťového období nejistoty a tápání s otázkou po vlastní identitě? „*Celá jedna politika totálně zkrachovala, spojenci zklamali, vláda vzešlá z kapitulace byla očividně loutková. Roztrpčení ne-*

60 Tamtéž, s. 95.

61 Tamtéž, s. 294.

62 Tesař, J., *Mnichovský komplex*, s. 17.

63 Tamtéž, s. 18.

64 Tamtéž, s. 118.

65 Kohák, E.: *Domov a dálava*, s. 217–218.

66 Tigrid, P.: *Kapesní průvodce*, s. 86.

znalo mezí. Bylo srozumitelné a pochopitelné.⁶⁷ Citátem Václava Černého popisuje prvních pět měsíců jako plavbu „vytřeštěných zavrženců, napěchovaných na rozbitý člunek bez plachet a spuštěn bez cíle na širé moře“.⁶⁸

I Kohák údobí druhé republiky v politice a ve společnosti považuje za dobu bloudění a morálního zmatku: „lidé z velké části prožívali jen národní a osobní zhroucení, jako by je kapitulace bez jediného výstřelu připravila o všechnu sebedůvěru i sebeúctu.“⁶⁹ V republice rozervané ekonomicky i morálně převládal nihilismus. Češi potřebovali znovu vybudovat svou národní identitu, ale ve zmatečné době pěti měsíců na to nebyl čas, chuť ani podnět.

Brzy přišel protektorát a v závěsu válka, Češi se v rámci problému znovunalezení vlastní identity museli spokojit s nouzovou ideologií „nenávidění Němců“. „Potřebná soustava sdílených názorů a hodnot se nevyvořila ani v průběhu tří poválečných let před komunistickým pučem,“ píše Kohák.⁷⁰

Podobně, ale přeci jen zase po svém, to vidí Pavel Tigríd. Historie protektorátu a válečných let se mu jevila rozporné: „slavná pro jedny, dost ostudná pro druhé; prvořadá národní, státní, politická satisfakce v knihách jedněch pamětníků, prohloubení mravní a občanské ochablosti, zahájené Mnichovem a počátek dlouhého národního a pak i státního skluzu v úsudku jiných.“⁷¹ Zatímco se ale Tigríd snaží postihnout události co nejobjektivněji a nutno dodat, že údobí mezi lety 1938–1948 mapuje nejobsáhleji (přibližně na 150 stranách), jako by tu koncept národní identity vybudovaný na jiných než sdílených hodnotách boje proti německým utlačovatelům a poválečném vypořádávání se se „zrádci a kolaboranty“ nebyl ani implicitně naznačen.

Hledání nového konceptu národní identity (1945–1968)

Odsun Němců

Nejen poválečným popíráním zásluh některých složek účastnících se domácího i zahraničního odboje docházelo k odstraňování posledních zbytků mravních a humanistických ideálů Masarykova demokratického Československa, se kterým paradoxně třetí republika vyhlásila kontinuitu. Poválečný odsun českých Němců byl jen dokladem selhání soužití ve společné zemi, píše Kohák. „Snad vzhledem k vášním rozvířeným válkou bylo další soužití opravdu nemožné. Přesto bylo obtížné sloučit odsun s tolerantním humanismem, k němuž se Československo kdysi hlásilo.“⁷² A přitom Češi jako by chtěli jen zapomenout a navázat na idylické časy před tím vším.⁷³

67 Tamtéž, s. 98.

68 Tamtéž, s. 97.

69 Kohák, E.: *Domov a dálava*, s. 230.

70 Tamtéž, s. 243.

71 Tigríd, P.: *Kapesní průvodce*, s. 109.

72 Kohák, E.: *Domov a dálava*, s. 244.

73 Tamtéž.

Ani Pavel Tigríd nenechává tuto problematiku bez povšimnutí, koneckonců bylo to jedno z jeho životních témat.⁷⁴ „S honbou na Němce a kolaboranty, oficiálně přímo nebo nepřímou schválenou, se začalo už za Pražského povstání.“⁷⁵ Připomíná, že na Němcích byla spáchána zvěrstva, kolektivní i individuální a shrnuje slovy historiků Kaplana a Hejla, „že bestiality spáchané na Němcích – zajatcích, civilistech, ženách i dětech po květnu 1945 – jsou neoddělitelnou součástí obrazu právního a morálního stavu poválečného Československa a předznamenáním vývoje v příštích letech a desetiletích.“⁷⁶ Již v poválečných letech se Tigríd potýkal s problémy za své názory o nehumánním odsunu československých Němců publikovaných na stránkách tehdejších *Obzorů* a *Vývoje*, jejichž šéfredaktorem byl. Dokonce tu byl i pokus ze strany komunistů Tigrídův tisk za jeho „psaní ve fašistickém duchu“ zastavit.⁷⁷ Opět se s touto problematikou setkáváme koncem 70. let. Nejenže na ni upozorňuje sám Tigríd v *Kapesním průvodci*, ale i Pavel Kosatí v Tigrídově biografii, ve které ji věnuje kapitolu *Aféra Danubius*.⁷⁸ Dle Kosatíka se Tigríd od roku 1945 častěji netajil názorem, že v kauze odsunu Němců šlo o nedemokratické opatření, které dláždilo cestu totalitnímu režimu.⁷⁹ Návrat k zásadnímu tématu u příležitosti 60. výročí vzniku republiky (článek slovenského historika Jána Mlynárika ve *Svědectví*, podepsaný pseudonymem Danubius)⁸⁰ vyvolal koncem 70. let kontroverzní debatu i v samotné redakci *Svědectví*.⁸¹ Byla to nejdelší a nejožehavější debata, jaká kdy byla na stránkách Tigrídovy revue otištěna, dokládající, že ani v roce 1978 nebyli současníci schopni o tématu diskutovat bez hněvu a předsudků.⁸²

Poválečná léta – hledání ztracené identity?

Po konci německé okupace se v Evropě dostala ke slovu, nikoli neočekávaně, levicová alternativa. V domácích poválečných podmínkách se jako nejsilnější strana levicové Národní fronty ukázala Komunistická strana Československa (KSČ). Drtivé vítězství, které komunisté slavili v nadlouho posledních svobodných volbách roku 1946,⁸³ bylo dílem Košického vládního programu, dílem dezinformační komunistické propagandy, ale také dílem tápajících levicových stran bez silného politického programu. Kohák k tomuto tématu poznamenává: „Když se podíváme na poválečnou situaci bez dnešních předsudků, nemělo

74 V roce 2000 mu bylo z rukou německého prezidenta Johannese Raua uděleno nejvyšší německé vyznamenání *Velký kříž s hvězdou Řádu Za zásluhy* za svou celoživotní činnost věnovanou otázce česko-německých vztahů. Pedziwol M., Aureliusz: *Nestor – Pavel Tigríd (1917–2003)*. Zeszyty historyczne 2003, s. 156.

75 Tigríd, P.: *Kapesní průvodce*, s. 205.

76 Tamtéž, s. 207.

77 Janoušek, Pavel a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989*. Praha 2007, s. 36.

78 Kosatí, P.: *Tigríd, poprvé*, s. 261–266.

79 Tamtéž, s. 261.

80 Danubius [Ján Mlynárik]: *Tězy o vysídlení československých Němců*. *Svědectví* 57, 1978, s. 105–122.

81 Kosatí, P.: *Tigríd, poprvé*, s. 263.

82 Tamtéž, s. 266.

83 Blíže Kocian, Jiří – Smetana, Vít a kol.: *Květnové volby – volby osudové?: Československo před bouří*. Praha 2014.

by nás překvapovat, že komunisté uspěli v úsilí o moc. Překvapivé je spíš to, že svůj úspěch nedovedli využít. Že i oni skončili nezdarem.“⁸⁴ Samotné důvody, proč lidé volili komunistickou stranu, byly rozličné. Dle Koháka to bylo z velké části přesvědčení, že se naši komunisté ujmou projektu svobody a sociální demokracie, který Češi sledovali po generace a že tento projekt uskuteční daleko účinněji než unavené staré partaje se soukromými zájmy a nekonečnými spory. A dále se domnívá, že naplnění tohoto projektu by komunistům zajistilo vedoucí úlohu ve společnosti i bez puče. Ti však nebyli schopni sledovat své cíle demokraticky. Revoluční postupy byly hluboce cizí české politické kultuře, která v sobě nesla dědictví Masarykova pojetí filozofie jako trpělivého hledání konsenzu. Snaha československých komunistů kulturně přeorientovat celou naši společnost (dle sovětského vzoru), náležící po staletí k západu, narušila věrohodnost nové vedoucí síly v zemi. Kohák jako možný důvod nezdaru promýšlí i snahu odstranit Masaryka z povědomí české společnosti.⁸⁵

Ani Pavel Tigrid neopomenul zmínit pro komunisty vítězné volby v květnu 1946. Ovšem to, co Kohák představuje jako víru voličů v komunisty uchopený projekt svobody a sociální demokracie, vnímá Tigrid u řady voličů jako oportunistus, nikoliv jako volbu z přesvědčení. Svůj díl na tom sehrálo i kupčení s půdou po vysídlených Němcích, kterými si zajistili komunisté hlasy voličů po zaniklé agrární straně. Zároveň ale poukazuje na optimismus české liberální levice, která opravdu viděla ve výsledku voleb posílení demokracie, protože řada nekomunistických intelektuálů věřila v komunistickou regulérní hru v rámci Národní fronty.⁸⁶ Komunistické budování beztřídní společnosti nebylo slučitelné s představou sociálně rovné a demokratické společnosti v intencích Masarykova pojetí. Představa o vlasteneckých komunistech vzdouvající se po volbách v roce 1946, ať už ji formuloval Ferdinand Peroutka nebo jiný levicový liberál, vzala brzy za své. Českoslovenští komunisté se ukázali jako nejvěrnější vazalové Moskvě.⁸⁷

Obroda české filozofie a demokratizace socialismu – 60. léta

Dle Koháka revoluční ideologie prvních poúnorových let nevytvořila životaschopný zárodek národního povědomí, tolik postrádaného již od Mnichova. Otázky přišly na řadu teprve v 60. letech a národ musel své nové porozumění budovat na spálené zemi.⁸⁸ Kohák jako výraznou osobnost vnímal Josefa Lukla Hromádku,⁸⁹ který doufal, že s vývojem lidstva dojde k demokracii i demokratizaci komunistického režimu, ze kterého by mohl vzniknout nový model sociální demokracie, oproštěné od nejkřiklavějších rozporů kapitalismu. Dle Koháka šlo o výchozí bod pro možnost vzniku nové socialistické národní

84 Kohák, E.: *Domov a dálava*, s. 249.

85 Tamtéž, s. 250–251.

86 Tigrid, P.: *Kapesní průvodce*, s. 221–222.

87 Tamtéž.

88 Kohák, E.: *Domov a dálava*, s. 268.

89 Blíže k osobě Josefa L. Hromádky: Tomeš, Josef a kol.: *Český biografický slovník XX. století*. I. díl. Praha – Litomyšl 1999, s. 518–519. Smolík, Josef: *Josef L. Hromádka – život a dílo*. Praha 1991.

filozofie. Filozofickou výzvu ale nakonec přijal až Jan Patočka koncem 60. let. Kohák cituje z Patočkovy knihy *O smysl dneška*: „*Cesta zpět k původnímu smyslu socialismu jako osvobození člověka se ukazovala stále více cestou zpět vlastnímu východisku národního programu... Tímto přihlášením k velké ideji dnešní doby učinil český národ rozhodný krok kupředu... a taková je úloha doby, která nás čeká.*“⁹⁰ I přes svou vytrvalou práci Patočka přisuzoval roli nositele národní filozofie mladšímu kolegovi Karlu Kosíkovi.⁹¹ Úlohou doby tu měl být v Kosíkově podání úkol humanizace komunismu v mezích možností. Dopomoci k tomu měla kritická četba Hegela a především mladého Marxe, kterého vykládal stejně jako kritičtí marxisté na Západě. Šlo především o obrat k osobnímu prožitku, který pro tehdejší marxismus-leninismus představoval idealistickou úchytku, dodává Kohák. Práce jako prožitek, do které člověk vstupuje celým svým bytím, do díla se dává s chutí, je to práce svobodných. Práce zde není bolestným údělem smrtelníků, nýbrž to, k čemu je člověk povolán a v čem může nalézt své naplnění.⁹²

Leč přišel srpen 1968 a naděje na filozofickou obrodu oficiální ideologie, stojící na hlubším morálním základu, padla. Karlu Kosíkovi byl znemožněn profesní postup. Pro Patočku byla 70. léta poslední úsekem jeho života, kdy se výrazně projevil v opozici vůči režimu.⁹³ Úkolu se zhostil po svém, filozoficky, bylo to období filozofie naděje z beznaděje, kterou pomáhal podpořit odhodlání bližních. V *Kacířských eseích* se Patočka potýká se zhroucením tradičního pojetí dějin a klade si otázku, jak mohou mít dějiny smysl bez naděje, Boha či Prozřetelnosti, které by jim udaly směr?⁹⁴ Jeho filozofie měla přinést útěchu v dobách těžkých, vypořádat se s potřebami doby zoufalství. Sebeúctu a celistvost ducha lze zachovat, vzdáme-li se všech útěšných iluzí, naděje a odmítneme to, co nemůžeme přijmout.⁹⁵

Tigríd rovinu roku 1968 nepromýšlí z filozofické perspektivy hledání národního programu, kterou Kohák představuje jako humanizaci komunismu. Tuto možnost kategoricky zavrhuje jako nemožnou. Domnívá se, že nezáleželo na tom, zda vláda toho či onoho sovětského satelitu uplatňuje poučky marxismus-leninismu, ani kdo v zemi „reálného socialismu“ vládne, ale šlo spíše o to, „*aby špičkoví představitelé moci v těchto zemích byli bezvýhradně lidmi Kremli, kteří s oddaností a nadšením neustále proklamovaným přijímají a uplatňují příkazy z jediného centra skutečné moci bolševismu, z Moskvy.*“⁹⁶ Pražské jaro ohrozilo sovětskou nadvládu nad Československem, jak ji zavedl Stalin a jak ji uplatňovali jeho nástupci. Tigríd ale také v knize přemýšlí, co by se stalo, kdyby obrodný proces nebyl násilně potlačen a Pražské jaro by se rozvíjelo dál svou cestou. Po výčtu aktivizace

90 Kohák, E.: *Domov a dálava*, s. 254–255.

91 Blíže k osobě Karla Kosíka: Tomeš, Josef a kol.: *Český biografický slovník XX. století*. II. díl. Praha – Litomyšl 1999, s. 131–132.

92 Kohák, E.: *Domov a dálava*, s. 256–257.

93 Blíže k výslechu Jana Patočky: „*Kéž je to všecko ku prospěchu obce!*“ Jan Patočka v dokumentech Státní bezpečnost. Ed. Petr Blažek. Praha 2017. Blíže k osobě Jana Patočky: Dubský, Ivan: *Filosof Jan Patočka*. Praha 1997².

94 Kohák, E.: *Domov a dálava*, s. 280.

95 Tamtéž, s. 300.

96 Tigríd, P.: *Kapesní průvodce*, s. 14.

občanské společnosti a snahách reformních komunistů obrodit stranu nakonec dochází k závěru, že „*nikoliv pozvolná, polovičatá reforma mocenských struktur, které už nikdo nechtěl, ale jejich rychlá likvidace*“.⁹⁷ A dodává, že by to byl „*počátek konce komunismu v Československu*“.⁹⁸ A komunisté, ať už jakkoliv reformní, by národní hnutí za strukturálně jiný systém museli nakonec potlačit, pokud by chtěli sami přežít. Zkrátka, Tigríd vnímá komunismus jako nereformovatelný systém, jehož hlavním pilířem, a nikoliv deformací, byl stalinismus.

Český experiment byl odsouzen k neúspěchu již od samého počátku, protože totalitní režim se o moc s nikým nedělí. Samotný pražsko-jarní obrodný proces byl dle Tigrída tím nejpozoruhodnějším, neboť ukázal hluboko zasuté občanské hodnoty a ctnosti, šlo doslova o „*renesanci veřejného mínění a nezávislé občanské aktivity*“,⁹⁹ jež bylo možné sledovat naposledy v době první republiky.

Závěr

I navzdory svému liberálnímu charakteru mělo Masarykovo Československo ověncené gloriolou optimismu 19. století své trhliny. Dle Koháka byl Masaryk Čechy vnímán především jako revoluční vojevůdce a osvoboditel. Ať bylo Československo jakkoliv demokratické, český nevybojný nacionalismus představoval neuralgický bod pro ostatní menšinové národnosti a události konce 30. let tuto slabinu jen potvrdily. Jinými slovy, tím, kým se Češi cítili být a jak nahlíželi na ostatní etnika, zároveň znemožňovali naplnění občanských idejí, které byly hlavním politickým programem státu. Dle Koháka by se skutečně státotvorné Československo v krizových momentech ukázalo o mnoho kompaktnější, nebýt nevyřešené a opomíjené národnostní otázky.

Vedle toho se nám menšinové soužití v názorech Pavla Tigrída jeví jako etnicky méně problematické. Problém národnostní vnímá jako jeden z hlavních důvodů zániku první republiky. Nebýt však výbojnosti sousedního Německa a následné války, menšinové spory by byly jen marginální a téměř neřešenou záležitostí jinak samozřejmého mnohonárodnostního státu se silnou demokracií.

Rozdílnost názorů v národnostní problematice je dobře patrná v pohledech na záříjovou mobilizaci roku 1938. Pro Koháka je účast českých Němců nízká, pro Tigrída neobvykle vysoká a podobně je to i s dalšími národnostmi. Jsme svědky Kohákova zklamání, kdy píše, že samotná demobilizace představovala nejzoufalejší, nejničivější a nejvíc demoralizující moment našich dějin od Bílé hory.¹⁰⁰ Klade si otázku, proč armáda uposlechla rozkazu prezidenta a nebojovala? Veškerá vina se svalila na bedra jednoho stárnoucího člověka, Edvarda Beneše. Vedle toho se Tigríd domnívá, že odhodlání bojovat představoval jeden z nejsilnějších momentů vzmachu národní identity ve společnosti i u jinak

97 Tamtéž, s. 25.

98 Tamtéž.

99 Tamtéž, s. 30.

100 Kohák, E.: *Domov a dálava*, s. 222.

opatrných a bojácných Čechů. Z tohoto hlediska se staví do opačného tábora než Kohák, ke kritikům vlády a prezidenta Beneše.

Oba autoři se shodují, že s druhou republikou vstoupili Češi do nejistého a dlouhého období tápání, které neskončilo ani po druhé světové válce. Češi ztratili vlastní identitu, kterou budovali prvních dvacet let republiky. „*Novodobá česká totožnost ztvárněná Masarykem byla výrazně československá, zakotvená jednoznačně v osvícenských ideálech svobody, sociální spravedlnosti a snášenlivosti, tedy v demokracii v plném smyslu slova.*“¹⁰¹ Dle obou autorů byla druhá republika rozvrácená morálně i ekonomicky. „*Zemí šla xenofobie a antisemitismus,*“¹⁰² píše Tigrid. Obecně to bylo období nouzové ideologie „nenávisti vůči Němcům“. Tato nenávist se stupňovala a výrazně přetrvávala ještě v poválečných letech.

Kapitola nazvaná příznačně *Hledání nového konceptu národní identity* měla osvětlit zásadní momenty v národním myšlení po roce 1945. První momentem (po odsunu Němců) byly volby v květnu 1946 a vítězství českých komunistů. Poprvé můžeme sledovat výraznější názorový rozpor mezi oběma autory. Zatímco Kohák promýšlí věc idealisticky, jako komunisty promarněnou příležitost k budování demokratické společnosti se specifickým vedením českých komunistů přizpůsobujících se potřebám českého člověka, Tigrid vládu komunistů kategoricky odmítá od samého počátku, jako nemožnou již ze samé podstaty vlastního hnutí, které je ideologicky vedené vnějším činitelem, čili Moskvou. Samotný fakt, že komunisté v roce 1946 vyhráli demokraticky volby, není pro Koháka překvapující, zvláště pak s přihlédnutím k dobovým celoevropským poválečným náladám a k sociálně-demokratickému charakteru české společnosti. Dokonce se domnívá, že tato nová orientace mohla být výchozím bodem pro hledání nového konceptu národní identity, kdyby ovšem komunisté odložili svou nedůvěru a chopili se projektu svobody, namísto sledování vlastních zájmů, které mj. úzce souvisely se sovětizací naší společnosti. Pavel Tigrid by zde odpověděl jednoznačně protichůdně. Sovětizace společnosti byla více než nutná, protože ve skutečnosti nešlo o budování českého či československého komunismu tak, jak se domnívali idealističtí levicoví liberálové, ale vždy šlo o přímé plnění požadavků Kremli, v čemž českoslovenští komunisté vynikali vždy ze všech nejlépe. Ještě méně shovívavý byl k těm, kteří vítězství komunistů v roce 1946 umožnili, protože tehdy nešlo tolik o myšlenku lepší společnosti, jako spíše o sledování vlastních zájmů voličů.

Od konce první republiky až do 60. let prožívali Čechoslováci dobu bloudění. Byla to zmatená doba marného hledání ztracené národní identity. Politický teror, který se po roce 1948 jen upevňoval, však nedával prostor k nalezení sounáležitosti ve vlastním společenství ani v náznaku. Dle Pavla Tigrida ze společnosti zcela vymizela občanská solidarita v průběhu 50. let. I filozoficky začalo národní povědomí žít teprve v 60. letech. Za velkého buditele této doby považuje Kohák Jana Patočku, který ovšem v 60. letech vkládal naději do marxistického filozofa Karla Kosíka. Ale naděje na filozofickou obrodu oficiální ideologie padly s invází vojsk Varšavské smlouvy. Nastalo období beznaděje, nejen ve filozofii, ale i ve společnosti. Filozofie Jana Patočky nyní měla přinést útěchu v beznadějně době s akcentem na vysoký morální kredit odmítnutím toho, co nemůžeme

101 Tamtéž, s. 231.

102 Tigrid, P.: *Kapesní průvodce*, s. 99.

přijmout. Zatímco Pavel Tigrid nám ukazuje zcela jiný příběh odehrávající se ve stínu pražsko-jarní euforie a srpnem zlomených iluzí. Nejzajímavější úvaha se nese v duchu, co by se stalo, kdyby žádná sovětská invaze neproběhla. Strážlivě odpovídá, že by nutně muselo dojít k likvidaci mocenských struktur systému, který byl ve své podstatě nereformovatelný, a dříve nebo později by musela zakročít sama vládnoucí strana, pokud by chtěla přežít. To nejcennější se pro Tigrida ukázalo během celého procesu Pražského jara v podobě veřejného mínění a hodnot, které se zdály být v předchozích letech ztraceny.

Pro Pavla Tigrida i Erazima Koháka představují demokratické hodnoty, život v pravdě a znalost českých dějin základní vztýčné body novodobé kulturní a národní identity. Přijetím demokracie jakožto nosného pilíře lidských, občanských a přirozených práv stavíme československou národní identitu do nového vývojového stupně, již nikoliv jako boje o „přežití“ etnické menšiny (jak byla chápána myšlenkovými proudy v 19. století), nýbrž v intencích politické plurality a participace.

Vzorek vybraných autorů nestojí na aktuálním a živém dialogu, kde by autoři mezi sebou polemizovali, jak je tomu např. u Václava Havla a Milana Kundery, v jasně daném období, nýbrž na potřebě zanechat dlouhodobější odkaz, který by inspiroval budoucí čtenáře k živému promýšlení odkazu Masarykovy demokracie. Vybraná díla je také třeba chápat jako završení životních úvah obou autorů o údělu a historii českého národa, prolínající žitou zkušenost systému první republiky, dlouholetý exil i myšlenku humanity, ze které oba po celý svůj výrazně čerpali. Tigrid ve svých úvahách o českém národě nejde hlouběji než do druhé poloviny 19. století, kam klade i původ myšlení českých politických elit ve 20. století, kdežto Kohák promýšlí české myšlení od konce 14. století a zároveň s tím chápe myšlenku humanity v obecném smyslu jako evropskou fúzi křesťanství s antikou, ze které pochází přesvědčení, že smyslem a zdůvodněním vši společenské činnosti je mravní růst člověka k odpovědnosti, svobodě a plnému lidství.¹⁰³ Vezmeme-li pak v potaz i odlišné životní zkušenosti a politické názory, které právě Koháka od poloviny 70. let vedly k soustavné a tvrdé kritice světového i českého konzumerismu, porozumíme též odlišným postojům obou aktérů v 90. letech. Tigrid ve svém životě otázku konzumu vůbec nepromýšlí jako závažný ekologický a nemorální problém, ale chápe ji jako samozřejmou součást světa západního člověka a jako touhu strádajícího člověka za železnou oponou po dostatku. Tím se zároveň vysvětluje protichůdnost postojů Erazima Koháka a Pavla Tigrida v porevoluční době, která otevřela dlouho očekávanou cestu k názorové pluralitě na domácí politické scéně.

The Dual Concept of National Identity: Erazim Kohák and Pavel Tigrid

The study compares the concept of national identity of Erazim Kohák and Pavel Tigrid. The author is based on determining the concept of modern nation and national identity as a democratic community generally recognizing the plurality of views, in which democracy should be the main element of national identity (in Božena Komárková) incarnation of all human endeavors in social

103 Kohák, E: *Milý redaktore*. Svědectví. 53, 1977, s. 151.

institutions. responsibility of the individual towards himself and towards society. By comparing and analyzing the content of two selected works on this issue, the storyline from the beginning of the First Republic to the events of the Prague Spring (1918-1968) is followed. The thesis compares different and common views on the issue of multinational coexistence of the First Republic, on the issue of mobilization and subsequent surrender of Czechoslovaks in 1938, the authors' views on the Second Republic and the following World War, post - war expulsion of Germans from Czechoslovakia, crisis moments of democracy in the Third Republic and. years. The author thus follows two different conceptualizations, what is here called the term national identity.

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.